

Világkép és etimológia

(ELTE BTK, Gólyavár, Pázmány terem,
Budapest, 2016. június 22.)

Seres Nóra

E-mail: seresnora@freemail.hu

A Magyar Tudományos Akadémia 1983-ban alapított Modern Filológiai Társaságának nyári konferenciájára 2016-ban június 22-én került sor. A konferencia központi témája a „Világkép és etimológia” ebben az évben is színes és érdekes programot ígért. A 16 előadónak 15-15 perc jutott, melyben kifejthették a világkép és az etimológia kapcsolatára vonatkozó gondolataikat. Az előadók nagy többsége, akárcsak a korábbi MFT konferenciákon, az ELTE munkatársa volt, emellett érkeztek egyetemi tanárok a Szegedi Tudományegyetemről, a Nyíregyházi Főiskoláról és az erdélyi Babeş-Bolyai Tudományegyetemről is.

A konferenciát Borhy László, akadémikus az ELTE Bölcsészettudományi Karának dékánja nyitotta meg. Borhy László elmondta, hogy bár végzettsége szerint régész és történész, a konferenciához egykori szlavistaként sok kötődés fűzi. A megnyitót követően Nyomárkay István (az MFT elnöke, akadémikus) átadta a Pro Neophilologia in Hungaria érdemérmét, melyet 2016-ban Jászay László, az ELTE BTK Szláv és Balti Filológiai Intézet, Orosz Nyelvi és Irodalmi Tanszékének tanára kapta. Ezután kezdődtek az előadások Gadányi Károly elnökletével, aki az előadásokat követően saját gondolataival, rövid anekdotákkal élénkítette a hallgatóság figyelmét. Az összes előadás áttekintésére itt nincs lehetőség, az alábbiakban önkényesen fogok kiemelni hat előadást közülük.

Albert Sándor „Teória” és „elmélet” – az etimológiától a világképig című előadását egy Voltaire idézettel kezdte: „Az etimológia olyan tudomány, ahol a magánhangzók nem számítanak és a mássalhangzók se számítanak túl sokat”. Az etimológia szó eredetével kapcsolatban nemcsak a görög eredetről beszélt, hanem elmondta azt is, hogy az etimológia szó kutatása valamiféle nyelvészeti archeológiához hasonlít. Később azt a kérdést tette fel, hogy általában érezzük-e egy szóban a szó eredetét? Néha lehet érezni a szó eredetét, például az *egység*-ből kiérezzük az *egy*-et, a *hármasság*-ban érezzük a *hárm*-at, de a *kétség*-ben nem biztos, hogy érezzük a *kettő*-t. Pedig benne van a német *Zweifel*-ben, az olasz *dubbio*-ban, vagy a francia *doute*-ban is. A következőkben a népetimológáról szolt és arról, hogy az helytelen világképet sugall, melyre a *kies/kietlen* szó párt elemezte. Ha ismerjük egy szó etimológiáját, akkor az plusz ismeretet ad. Itt az *utazás* szót nézte meg, amely az angol nyelvben lehet *journey*, *travel*, *voyage* is. A *journey* szóban ott a francia *ournée* (nap), tehát olyan utazás, amelyet 1 nap alatt lehet megtenni, a *travel* szóban a *travailler*

(dolgozni), azaz olyan utazás, amely fáradtságos, a *voyage* szóban a *voyager* a tengeren való átkelés. Majd a *teória* szó etimológiáját boncolgatta a Szegedi Tudományegyetem tanára. A „Mi van a szavak mögött?” kérdésre azt a választ adta, hogy a szavak mögött mentalitás, világnézet, világlátás, gondolkodásmód, észjárás, élettapasztalat rejlik. A fordítás során a fordító a szavakat átviszi, a szavak mögött rejlő tapasztalásokat azonban nem, ezért a célnyelvi befogadó az egyes szavakhoz a saját kultúráját, saját léttapasztalását társítja. Következtetésképpen elmondta, hogy a fordítót becsaphatja, ha ismeri a szó etimológiáját és aszerint próbálja lefordítani.

Frank Tibor újságokkal, könyvekkel megpakolva érkezett, és a politikai korrektségről (PC=political correctness) beszélt *Az amerikai világkép sajátosságainak nyelvi tükröződése* című előadásában. Elmondta, hogy a politikai korrektségnek hosszú történelme van. Az 1960-as évek amerikai egyetemeinek kampuszaiból indult ki, amikor a kezdeményezők azt a célt tűzték ki, hogy a diszkrimináció a nyelvben is szűnjön meg. Ez a mai helyzet azonban megkívánja az alapos felülvizsgálatot. Mark Twain-nél 219-szer szerepel a *nigger* szó, így ő a csoport nagy ellenségévé lett. A műveit mondhatni meghamisították és a *nigger* szót a *slave* (rabszolga) szóval helyettesítették. Azonban nemcsak a múlt, hanem a jelen amerikai angol nyelvhasználatba is belenyúlnak. Például azok a szavakat, ahol a szexizmus vádjával lehetne élni, ki kell kerülni, így nem lehet használni a *postman* szót, hanem helyette a *letter carrier*-t, a *chairman* helyett a *chairperson*-t, vagy a *mankind* helyett a *humankind*-ot. Majd további példákat hozott egész más területekről: így a *blind* helyett a *visually impaired*-et, a *handicapped* helyett a *challenged*-et, vagy a *fat* helyett *horizontally challenged*-et. Összefoglalásként azt mondta el, hogy van egy politikai törekvés, amely bizonyos szavakat manipulál, és saját céljaira használ fel, hiszen elég csak Donald Trumpra gondolni.

Zachar Viktor *Osztrák eredetű gasztronómiai kifejezések a magyarban és német fordításaik* címmel tartott előadást. Előadását az osztrák német nyelv fogalmával kezdte és tisztázta, hogy az osztrák német lexikában, nyelvtanban, kiejtésben különbözik a Hochdeutsch-tól, de osztrák nyelv nincs, hanem az osztrák német a német nyelv egy variánsának, nyelvváltozatának tekinthető. Három csoportra osztotta (-ni végű, -li végű illetve egyéb jövevényszavak) azokat a gasztronómiai ausztriacizmusokat, melyek átkerültek a magyar nyelvbe. A -ni és a -li végű, illetve az egyéb osztrák gasztronómiai jövevényszavakat ezután részletesen elemezte. Példákat először a -ni végű szavakra hozott (*vekni, smarni, pofézni, rósejbní*). Ezek közül a *rósejbní* eredetét, illetve jelentését boncolta az előadó és megtudtuk, hogy a *Rohscheiben* eredetileg nyers szeleteket jelent. A szó visszafordítása azonban már nem teljesen egyértelmű: lehet *Pommes, Pommes frites* vagy *Chips* is. A következő csoport a -li végű szavak voltak (*bejgli, hecsedli, puszedli, ribizli, nokedli, kifli*), melyek közül kettőt vett részletesen górcső alá, a *kifli*-t és a *nokedli*-t. Megtudtuk, hogy a *kifli* az osztrák német *Kipfel/Kipferl* szavakra vezethető vissza, melynek eredeti jelentése 'cölöp; hosszú, vékony kenyér'. Ebben az esetben a leggyakoribb visszafordításnak a *Hörnchen* nevezhető. A *nokedli* a *Nockerl*-re vezethető vissza, mely szóban ott van a *Nock*, ami *kavics*-ot jelent, hiszen a *nokedli* apró, kavicsalakú

szaggatott tészta. Az egyéb jövevényszavak kategóriájához az alábbi példákat hozta: *cukor, fasírt, isler, gríz, snidling, kuglóf, paradicsom, zsemle*. Ebből a kategóriából a *kuglóf, paradicsom* és *zsemle* szavakra összpontosított. A *kuglóf* az összetett *Gugelhupf* szóból jön, melynek első tagja (*Gugel*) ‘csuklyát, kapucnit’ jelent, a másik tag (*hüpfen*) jelentése ‘ugrani’, ‘megkelni’. A *paradicsom, paradicsomalma* a *Paradeisapfel* tükörfordításából jön, ahol aztán az előtag önállósult a használat során. A *zsemle* a *Semmel*-ből, amely az etimológiai szótár szerint a latin *simila* szóból ered, melynek jelentése ‘legfinomabb búzaliszt’. Elmondta, hogy a 15 percbe sajnos csak ennyi fért, de az írásbeli változatban majd részletesebben szeretné ezt a témát ismertetni.

Farkas Nóra előadásának a *Világkép a gyerekirodalmi fordításokban* címet adta. Kutatási kérdései a következők voltak: 1. Miként jelenik meg egy adott nyelvközösség, korszak vagy szerző/fordító világképe a fordított gyerekirodalmi szövegekben? 2. Hogyan hat egymásra a gyerekirodalmi fordítás és a világkép? 3. Milyen átváltási műveletek történnek a fordításban annak következtében, hogy az író és a fordító (és az olvasó) világképe nem esik egybe? Korpusza két magyar célnyelvi szöveg volt, melyeket összehasonlított. A két szöveg Lewis Carroll *Alice in Wonderland* című regényének két fordítása Kosztolányi Dezső és Szobotka Tibor fordítópárosé 1958-ból illetve Varró Zsuzsa és Dánielé 2009-ből. Az összehasonlítás eredményeként elmondható, hogy Alice karakterében eltérések vannak, mely összhangban van a magyar társadalom gyerekképének az utóbbi évtizedekben bekövetkezett változásaival. Halhattunk a változtatás típusairól: eltérő ígahasználat; mondathatárok felbontása és a logikai kapcsolatok egyszerűsítése; önkorrekción kifejező szavak elhagyása; bizonytalanság fokozódása azt illetően, hogy Alice mit nem tud. Ezekre a változtatásokra a forrásnyelvi szöveg és a két célnyelvi szöveg segítségével egyesével hozott példákat. Összefoglalásában elmondta, hogy ezeket a nagymérvű változtatásokat elsődlegesen a forrás- és célnyelvi nyelvközösség világképének, ebből eredeztethető gyerekképének és ezzel összefüggésben a gyerekirodalomról alkotott képének eltéréseivel tudjuk megmagyarázni.

Ráduly Zsuzsanna *A szláv hónapnevek eredete* címmel adott elő, melyben a lengyel, a cseh, a horvát, az ukrán és a fehérórosz hónapok eredetét elemezte. Az ELTE BTK Szláv és Balti Filológiai Intézet, Lengyel Filológiai Tanszékének docense elmondta, hogy a hónapnevekben a világkép és az etimológia szoros képet alkotnak, majd ezt követően januártól decemberig haladt. A 12 hónapból kettőt szeretnék kiemelni: a július és a szeptember hónapokat. A lengyel, az ukrán és a fehérórosz nyelvekben a *hársfa* szó a július hónapban található meg, mert ekkor van a hársfa virágzása. A cseh nyelvben a *pirosas* szó van a július hónap nevében, mely a gyümölcsérésre utal. A horvátban pedig a *sarló* jelenik meg a július hónap nevében, hiszen ekkor folyik az aratás. A szeptember a lengyel, ukrán és fehérórosz nyelvekben ugyanabból a töből alakult ki, amely a *hanga, erika* növény, mert ekkor van ennek a növénynek a virágzási ideje. A cseh nyelvben a *szarvasbögéshez*, a horvátban pedig az *éréshez* kapcsolódik a szeptember hónap elnevezése. Összefoglalásában elmondta, hogy többféle eredetre lehet visszavezetni a hónapok elnevezését a vizsgált 5 szláv nyelvben. Ezek szerint vannak latin eredetűek (összesen csak kettő), gazdag a növényvilághoz

kapcsolódó hónapnevek, sok a mezőgazdasági munkához kapcsolódó illetve a mezőgazdasági munkaeszközökhöz is. Az időjárásra, természeti jelenségekre vonatkozó szavak is megtalálhatóak sok hónapnévben, illetve vannak évszakokra jellemző színek is a hónapokban vagy akár állatvilágra utaló kifejezések is.

Dziewońska-Kiss Dorota *A nő minősítése a növény- és állatnevek tükrében* címet adta az előadásának. Az ELTE BTK Szláv és Balti Filológiai Intézet, Lengyel Filológiai Tanszékének lengyel anyanyelvű egyetemi tanársegéde három csoportra koncentrált: 1. a külső tulajdonságokra, 2. a fizikai tulajdonságokra és 3. a belső tulajdonságokra. Mindhárom kategóriára hozott olyan példákat, amelyek megvannak a magyar illetve lengyel nyelvben is illetve olyanokat, amelyek vagy csak a magyar vagy csak a lengyel nyelvben ismertek. A külső tulajdonságra hozott egyik példája a magyar nyelvben *Az arca piros, mint a rózsza*, ami a lengyelben *Czerwona jak róza*. A fizikai tulajdonságra hozott egyik magyar példa *Kövér, mint egy tehén* lengyelül úgy szól, hogy *Gruba jak krowa*. A számtalan belső tulajdonságra hozott példákból csak kettőt említek meg: *Fehér, mint a liliom*=*Biała jak lilia* ('ártatlan') illetve *szürke egérke*=*szara myszaka* ('szerencsétlen'). Előadását egy frappáns dán közmondással fejezte be, mely a közönség férfi tagjainál nagy sikert aratott: *A nőknek azért nincs szakálla, mert borotválkozás közben nem tudnának beszélni*.

Előadást tartott még Bańcerowski Janusz, Keszler Borbála és Kaán L. Miklós, Benő Attila, Zoltán András, Balázs Géza, Veszelszky Ágnes, Pátrovics Péter, Pacsai Imre, Dudás Mária és Császári Éva. A Modern Filológiai Társaság 2016. nyári konferenciáját a társaság elnökének, Nyomárkay István akadémikusnak az összefoglaló beszéde zárta, melyben elmondta, hogy a hagyományokat továbbra is szeretné folytatni, és szívből reméli, hogy jövő nyáron is megrendezésre kerül az MFT nyári konferenciája. Az elhangzott előadások írott változata a későbbiek folyamán lektorált tanulmánykötetben fog megjelenni.

Megállapíthatjuk, hogy ezúttal is sok érdekes elméleti és gyakorlati témával várta a szakembereket az MFT nyári konferenciája. Az előadások és az előadások kapcsán előforduló nyelvek (magyar, angol, német, szlovák, lengyel, orosz, fehérorosz, ukrán, bolgár) sokszínűsége révén a szakma számos elméleti és gyakorlati problémakörébe nyerhettünk bepillantást. A konferencia, melyen doktoranduszok és már tapasztalt szakemberek együttesen vettek részt, kitűnő alkalmat nyújtott személyes találkozásra, kapcsolatok kialakítására, tanácsok, kutatási ötletek cseréjére. Élményekkel gazdagodva, jó érzéssel zárhatták az előadók és a konferencia résztvevői egyaránt ezt a nyári eseményt.